

ABŞERON BADAMI (*Amygdalus communis* L.)

Q.Q. QASIMOV, Y.S. XİDİROVA, biologiya elmləri namizədləri

L.H. MƏMMƏDOVA, elmi işçi

AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutu

Abşeron çox qədim zamanlardan bəri öz torpaq və iqlim şəraitinə görə badam ağaclarının əkilməsində özünə məxsus bir yer tutur. İlk dəfə dövlət səviyyəsində Abşeronda badam ağaclarının artırılması üçün hələ 1937-1940-cı illərdə göstəriş olmuşdur (1). Həmin vaxt Saray kəndində Kırımdan gətirilmiş və yerli sortlardan ibarət 35 ha badam ağacları əkilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 1934-cü ildə Abşeronun Bilgəh, Sabunçu, Nardaran, Maştağa, Corat və s. kəndlərin həyətlərində badam ağacları var idi. Belə ki, 1934-cü ildə A.C. Kərimov tərəfindən aparılan Saray və Mərdəkan kəndlərindən toplanmış daş-badam, kağız-badam, orta və kiçik ağ badam, iri ləpəli-çəhrayı badam sortlarında bir sıra biokimyəvi analizlər edilmişdir. Badam bitkisinin artırılması badam ləpəsinin çox qiymətli maddələrlə zəngin olması ilə bağlıdır. Badam ləpəsində sort və formalarından asılı olaraq 2-10% şəkər, 70 % yağ, 30 % zülal və bir sıra makro və mikroelementlər vardır (2). Ona görə də badam ləpəsi istər yeyinti sənayesində, istər təbabətdə və parfümeriya sahəsində geniş istifadə edilir. Digər tərəfdən badam yağı əsasən doymamış yağ turşularından olein (67%) və lenoldan (24%) ibarət olduğundan başqa bitki yağlarından fərqli olaraq uzun müddət qaldıqda dadı və keyfiyyəti dəyişmir (Vorontsov 1982). Ə. Kərimovun (3) işlərində badamda nəmlik, quru maddə, ümumi şəkər, saxaroza, kül və yağın faizi öyrənilmişdir. Analiz olunmuş nümunələrdə yağ göstəricisi 59,9-66,2 % arasında aşkar edilmişdir.

Bəzi ədəbiyyat göstəricilərində badam ləpəsində 70% yağı olan sortlar da vardır (3).

1941-ci ildə M.M. Miraslanov tərəfindən çap edilmiş "Abşeron badamları" adlı məqalə daha maraqlıdır (1). Belə ki, həmin əsərdə Bakı kəndlərindən olan Saray və Novxanı kəndlərində olan bir çox həyətlərdən toplanmış meyvələrin və ləpənin parametrləri: uzunluğu, eni, qalınlığı və kimyəvi göstəricilərindən ümumi şəkər, saxaroza, nəmlik və yağın miqdarı təyin edilmişdir. Həmin işdə VİR (ÜBİ) N1 sortunda ayrı-ayrı ağaclardan götürülmüş nümunələrdə 54,2-58,5%, Mərdəkan N1 sortundan götürülmüş ağaclarda isə yağ 46,6-50,5% arasında olmuşdur.

Göründüyü kimi ayrı-ayrı illərdə Abşeronda yayılmış badam sort və formalarında müəyyən işlər görülmüşdür. Son illər AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutunda badam bitkisinin genetik ehtiyatlarının müəyyənəndirilməsi, toplanması, qorunması və bərpa edilməsi üzrə işlər aparılır, hal-hazırda Genetik Ehtiyatlar İnstitutunda badamın 70 sort və yeni formaları toplanmış və yeni badam bağı salınmışdır. Bu işdə məqsədimiz toplanmış sortlarından seçilmiş 15 nümunədə meyvələrin və ləpənin məhsuldarlığı, keyfiyyət göstəriciləri

ni qiymətləndirmək nəzərdə tutulub.

Cədvəl 1-də seçilmiş badam formalarının xarakteristikası, yəni parametrləri: uzunluğu, eni və qalınlığı verilmişdir. Cədvəldən göründüyü kimi meyvələrin uzunluğu 49,3 mm 5/4 formada olduğu halda 4/1-28,5 mm olmuşdur. Eni 29,05 formada çox az 18,33/11 formada qalınlığı çox olan 18,8 mm çox 4/8, qalınlığı az olan 14,3 mm 3/4 formasında olmuşdur.

Cədvəldən göründüyü kimi bu göstəricilərin arasında artıb azalma ilə əlaqədar heç bir qanunauyğunluq yoxdur

Cədvəl 2-də badam ləpəsinin parametrləri, yəni uzunluğu, eni və qalınlığı verilmişdir. Göründüyü kimi ləpənin uzunluğu 29,21 mm 3/9 formada olduğu halda 3/5 formada bu göstərici 16,9 mm olmuşdur.

Analiz olunmuş 15 seçilmiş badam formalarında ləpənin uzunluğu 22,5-22,9 mm arasında dəyişmişdir. Ləpənin eni 9,7-15,0 mm, qalınlığı isə əsasən 6-7 mm olmuşdur.

Cədvəl 1.

Seçilmiş badam formalarının meyvələrinin xarakteristikası

Formalar	Meyvələrin parametrləri, mm		
	Uzunluğu	Eni	Qalınlığı
3/4	33,9±0,3292	18,2±0,2993	14,3±0,2395
3/5	28,7±0,2395	19,1±0,2395	17,1±0,1796
3/9	39,0±0,5987	20,0±0,2695	14,5±0,2395
3/11	35,2±0,2993	18,3±0,2395	14,5±0,3293
3/12	35,7±0,6586	23,6±0,2993	16,9±0,3293
4/1	28,5±0,3592	18,9±0,2993	14,9±0,2993
4/3	36,6±0,4191	20,1±0,2694	16,2±0,2993
4/7	36,5±0,4789	21,2±0,3592	15,8±0,2395
4/8	39,6±0,4191	23,6±0,2963	18,8±0,2694
4/10	38,3±0,5388	26,4±0,3987	18,5±0,4191
4/11	39,0±0,2993	22,9±0,3592	18,1±0,3891
5/1(acı)	26,4±0,1796	18,3±0,2395	14,1±0,2694
5/3	32,0±0,3592	18,3±0,2395	13,5±0,2993
5/4	49,3±0,5388	24,1±0,2993	16,4±0,4191
5/5	39,8±0,41291	29,0±0,4191	18,0±0,5987

Cədvəl 2.

Badam ləpələrinin xarakteristikası

Formalar	Ləpələrin parametrləri, mm		
	Uzunluğu	Eni	Qalınlığı
3/4	23,1±0,3292	10,0±0,1197	6,4±0,0898
3/5	16,9±0,1197	9,7±0,1197	7,8±0,0898
3/9	29,21±0,1796	12,7±0,1197	6,3±0,0898
3/11	23,2±0,1796	10,8±0,0599	6,5±0,0599
3/12	25,0±0,1796	13,2±0,1197	7,1±0,1497
4/1	19,5±0,1796	10,9±0,1197	7,4±0,1197
4/3	25,1±0,1796	11,0±0,1197	6,9±0,1497
4/7	26,6±0,2395	13,3±0,0898	6,9±0,1197
4/8	25,9±0,2395	13,1±0,1197	8,3±0,1796
4/10	25,1±0,2395	15,0±0,2395	7,3±0,1797
4/11	26,1±0,1796	12,6±0,1796	6,9±0,1197
5/1(acı)	20,1±0,1796	10,4±0,0599	3,0±0,1796
5/3	22,5±0,1796	10,8±0,1796	6,5±0,1196
5/4	29,8±0,1796	13,7±0,1796	6,5±0,1197
5/5	25,8±0,41291	16,5±0,1796	7,5±0,1497

Cədvəl 3.

Məhsuldarlıq və badam meyvələrinin keyfiyyət göstəriciləri

Formalar	1 ağacdən məhsuldarlıq, kq	Ləpə çıxımı, %-lə	1 kq-da olan meyvələrin sayı	Qoşa ləpələrin nisbət faizi	Yağ %-lə
3/4	4.0	45.0	712	19.0	62.1
3/5	5.0	38.8	476	44.0	59.6
3/9	5.0	27.6	268	38.0	66.9
3/11	6.0	22.0	292	2.0	60.0
3/12	11.0	36.0	308	38.0	61.2
4/1	5.0	36.0	432	29.0	65.4
4/3	6.0	32.4	364	16.0	57.0
4/7	5.0	36.8	348	24.0	62.0
4/8	3.0	40.0	308	18.0	62.0
4/10	5.0	35.5	360	46.0	58.1
4/11	10.0	28.0	216	48.0	60.0
5/1(acı)	7	38.0	536	12.0	60.9
5/3	5.0	39.2	572	13.0	61.0
5/4	6.0	40.0	284	30.0	61.4
5/5	6.0	20.0	164	10.0	60.2

Ləpələrin parametrlərində də birinin azalması digərinin artması kimi qanunauyğunluq yoxdur.

Cədvəl 3-də seçilmiş badam formalarının məhsuldarlıq, ləpə çıxımı, 1kq-da olan meyvələrin sayı, qoşa ləpələrin çıxışı və yağ göstəricisi %-lə verilmişdir. Bitki-

lərin əsas göstəricilərindən biri onun məhsuldarlığıdır. Cədvəldən göründüyü kimi məhsuldarlıq iki ağacın 3/12-11,0 və 4/11-10 kq olmuşdur. Qalan formalardan 5-6kq və hətta 2 formada 4/8-3 kq, 3/4 - 4 kq, yəni aşağı olmuşdur. Ləpə çıxımı 3/4 formada 45%, 4/8 -də 40%, 5/4- 40% olduğu halda, 3/11 hibridlərində cəmi 22% olmuşdur. 1kq-da olan meyvələrin sayına görə, yəni kiçik meyvələr 3/4 - 712 ədəd, 5/3 - 572 ədəd, 3/5 formasında 476 ədəd, ən iri meyvələr 5/5 - 164, 4/11-216 və 3/9- 268 ədəd olmuşdur.

Analiz olunmuş badam formalarının hamısında müəyyən qədər qoşa ləpələr olmuşdur. Bu göstərici 3/11-də 2% olduğu halda, 4/11 formasında 48%, 4/10 -da 46%-ə çatmışdır. Badam ləpəsinin əsas göstəricilərindən biri onun yağ göstəricisidir. Bu göstərici bütün analiz olunmuş 15 formada qənaətbəxşdir. Belə ki, yağın miqdarı 2 formada 4/3-57,0, 4/10- formasında 58,1, qalan 13 formanın hamısında 60%-dən çox aşkar edilmişdir. Yağın miqdarı 4/1 formasında 65,4%, yəni ən yüksək olmuşdur.

Beləliklə qeyd etmək lazımdır ki, gələcəkdə istər məhsuldarlığına, istərsə digər göstəricilərinə görə xüsusilə yağ göstəricisinə görə badam forma və sortlarını əldə etmək üçün analiz olunmuş nümunələrdən istifadə etmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1.А.А. Рихтер Миндаль, Труды Никитского Ботанического сада. Ялта Т.LVII-1972. ь.110. 2. А.А. Рихтер , Вильде Э.М., Влияние отрицательных температур на цветочные органы миндаля. Бюллетень, ГНБС, вып.1. 1977, с.9-13. 3. А.Керимов,Биохимические изучение субтропических плодовых Азербайджана. Труды по прикладной ботанике, генетике и селекции. Издательство Всесоюзного Института растениеводства. Ленинград 1934, с.325. 4. Амирасланов М. Миндали Абшерона. Бюллетень по Культурам Сухих Субтропиков. № 2 (60) апрель 1941г. 5. Каплан Б.Г. Экспресс - расчет основных Математико-Статических показателей. Издательство "Маариф", Баку, 1970. 6. Практикум и методика изучения сортов коллекции плодовых, ягодных, субтропических, орехоплодных культур винограда. Ленинград. ВИР, 1970.

BEYNƏLXALQ PİTOMNİKLƏRDƏN SEÇİLMİŞ YENİ YERFİNİĞİ SORT NÜMUNƏLƏRİNİN BİOLOJİ VƏ TƏSƏRRÜFAT XÜSUSİYYƏTLƏRİ

H.İ. MƏMMƏDOV, C.M.TƏLƏİ
Azərbaycan Elmi Tədqiqat Əkinçilik İnstitutu
Z.İ. ƏKPƏROV
AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutu

Dənli-paxlalı bitkilərin, xüsusən də yefindığının məhsul istehsalının artırılması respublikada ərzaq ehtiyatının yüksəldilməsi və onun çeşidinin genişləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yefindığı əsasən Şəki-Zaqatala, Mil-Muğan, Gəncə-Qazax, Qarabağ və s. bölgələrdə becərilir. Bu cəhətdən də ərzaq və texniki xüsusiyyətlərinə görə qiymətli hesab olunan yefinığı genotiplərinin ekoloji plastikliyinin öyrənilməsi, hər bölgənin torpaq-iqlim şəraitinə uyğun, xəstəlik və zərərvericilərə davamlı, məhsuldar və keyfiyyətli sort nümunələrinin seçilməsi və fermerlərə müvafiq tövsiyələrin verilməsi olduqca vacibdir.

Hələ 1930-cu illərdə yefinığı bitkisinin əhəmiyyətli xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq onun öyrənilməsi sahəsində planlı tədqiqat işləri aparılmış və o, geniş sahələrdə becərilmişdir. Hətta yerli şəraitə uyğun Pərvuzan 46/2, və Zaqatala 294/1 sortları əldə edilmiş və rayonlaşdırılmışdır. Bu sortlar keçmiş Sovetlər dönmində bütün yefinığı becərilən bölgələrdə məhsuldar sort kimi öyrənilmiş və yayılmışdır (1). O dövrlərdə təkcə Azərbaycanda 4000 hektar sahədə yefinığı becərilirdi ki, onun da orta məhsuldarlığı 3 t/ha təşkil edirdi (2,3). Lakin sonralar Sovetlər birliyində bitkiçilik üzrə ixtisaslaşma aparıldıqdan sonra Respublikamızda ictimai